

XV. YÜZYIL BURSA ALİMLERİ VE ARAP DİLİNE KATKILARI

*Mehmet YALAR**

ÖZET

Bu çalışmada XV. Yüzyıl Bursa Alimlerinin kısa biyografileri ile Arap diline dair eserleri ele alınarak Arap diline olan katkıları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede on üç alim ve Arap diliyle ilgili olarak yazdıkları kırk dokuz eser tespit edilmiş olup eserlerin, büyük ölçüde günümüze kadar geldiği görülmüştür.

SUMMARY

The Scholars from the XV th Century Bursa and Their Works Concerning the Arabic Language

This article presents the brief biographies of the Scholars from the XV th Century Bursa, and their works concerning the Arabic language. These works sheds onto their contributions to the field. To this end, thirteen scholars and forty-nine works by them have been found and most of them have reached to us today.

A-OSMANLI MEDRESE GELENEĞİNDE ARAP DİLİNİN ÖNEMİ

Osmanlı medrese geleneğinde, Kur'an dili olarak kutsanan Arapça, öğretim ve te'lif faaliyetlerinde öne çıkmış ve eğitim dili olmuştur. Bu yönüyle

* Yard. Doç. Dr.; U.Ü. İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagatı Öğretim Üyesi

Osmanlı medreseleri, yabancı dille öğretim yapan öğretim kurumları olarak nitelenebilir. Nitekim medrese programlarında muhteva, büyük ölçüde Arap dili ile ilgili derslere ayrılmıştır.¹

B-MEDRESELERDE OKUTULAN ARAPÇA DERSLERİ VE DERS KİTAPLARI

Osmanlı Medreselerinde okutulan ilimler; alet ilimleri demek olan “ulûm-i âliye” (cüz’iyât) ve yüksek ilimleri ifade eden “ulûm-i ‘âliye”den oluşurdu.. Arap diliyle ilgili dersler alet ilimlerinin önemli bir bölümünü teşkil ederdi. Zira, öğretim ve te’lif geleneğinin Arapça ile özdeşleşen yapısı, ilmî literatür açısından, dil ve edebiyat kültürünü, bir bakıma tahsil hayatının ön şartı haline getirmiş idi.² O kadar ki, otuzlu medreselere, es-Sekkâkî’nin Arap diline dair el-Miftâh adlı eserine atfen “Miftâh Medreseleri” adı verilmiştir.

Bu çerçevede ulûm-i edebiyeye ve ulûm-i Arabiyye diye tabir olunan başlıca dersler şunlardır:

Sarf, nahiv, belâgat (maânî, beyan, bedî‘), vad‘, lugat, iştikak, arûz, kâfiye, hitabet, şiir ve hat. Bunlardan sarf, nahiv ve belâgata dair olarak okutulan en ünlü ders kitapları şöyle sıralanabilir.

1. Sarf

- a) Emsile
- b) Bina
- c) Tasrîfu’z-Zencânî veya İzzî (İzzuddîn ez-Zencânî’ye ait)
- d) Şerhu’l-İzzî (Teftazânî’ye ait)
- e) Şerhu’l-İzzî (Bursalı Hocazâde’ye ait)
- f) Merâhu’l-Ervâh (Ahmed b. Ali b. Mes ‘ûd’a ait)

2. Nahiv

- a) Kâfiye (İbnu’l-Hacib’e ait) ve Şerhleri
- b) Muğni’l-Lebîb (İbn Hişam’a ait) ve Şerhi
- c) el-Misbâh (Ebu’l-Feth Nasir el-Mutarrazî’ya ait)

¹ Akgündüz, Hasan, Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi, İstanbul, 1977, 418

² İ.A.; İslam Ansiklopedisi, MEB Yayınları, İstanbul, 1979, VIII, 75

d) Kavâidu'l-İ'râb (İbn Hişam'a ait)

3. Belâgat

a) Miftâhu'l-'Ulûm (es-Sekkâkî'ye ait)

b) Celâluddîn el-Kazvîni'ye ait et-Telhîs ve et-Teftâzânî'ye ait el-Mutavvel ile el-Muhtasar adlı şerhleri

Esasen Arapça, çok erken yaşlarda Sıbyan Mektepleri'nde ve Enderun'da da okutulurdu.³

C- İLK OSMANLI MEDRESELERİNİN KURULDUĞU YER OLARAK BURSA

Bursa, Osmanlı Devleti'nin kurulduğu yer ve bu devletin yedi hükümdarına başkentlik yapmış bir şehir olmanın yanı sıra, ilk Osmanlı medreselerinin kurulduğu yer olması hasebiyle de Osmanlı eğitim-öğretim tarihinde büyük öneme sahiptir. Nitekim Osmanlıların ilk ünlü medresesi, İznik'teki Orhan Gazi Medresesi olup Bursa'nın fethi ve burada medreselerin açılmasına kadar önemini korumuştur. Bu medrese, 1331 tarihinde faaliyete geçmiş ve alimlerin burada toplanarak gösterdikleri öğretim faaliyetleri sayesinde İznik, kültürel bir canlılığa sahne olmuştur.

Ayrıca, Orhan Gazi, 1326 tarihinde fethettiği Bursa'yı başkent yaparak burada kiliseden çevirdiği Manastır Medresesi ile 1335'te yaptırdığı diğer medrese, I. Murad'ın Çekirge'de 1365'te yaptırdığı medrese, Yıldırım Bayezid'in 1388'de Ulucami yanında kurduğu medrese ile diğer medreseler ve Çelebi Mehmed'in 1418'de Yeşil Cami yanında yaptırdığı medrese, Bursa'nın önemli medreseleridir. Bu tür medrese kurma faaliyetleri, Bursa'yı aynı zamanda bir kültür merkezi haline getirmiş, kurulan medreselerde çok sayıda alim yetişmiş ve devrin ünlü alimleri müderrislik yapmışlardır.⁴ Nitekim ortaçağın en büyük matematik ve astronomi bilginleri arasında yer alan Bursalı Kâdızâde-i Rûmî (ö.815/1412) Bursa'da, Molla Fenarî de, İznik'te Alâeddîn

³ Ahmed b. Ali b. Mes'ûd, Merâhu'l-Ervâh, yy, ts., 2; el-Muncid fi'l-A'lâm, Komisyon, Beyrut, 1973, II, 6, 16, 177, 303, 536; Ergin, Osman, Türk Maarif Tarihi, İstanbul, 1977, 82 vd.; Akgündüz, a.g.e., 397; Baltacı, Cahid, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İstanbul, 1976, 37-39

⁴ Baltacı, a.g.e., 15,16; Akgündüz, a.g.e., 248, 249.

Esved (ö.800 /1397)'den öğrenim gördükten sonra ülke dışında tahsillerini tamamlamışlardır.⁵

D- BU DEVİRDE DEVLET ADAMLARININ İLME VE ALİMLERE OLAN DESTEĞİ

Bu dönemdeki ilmî ve edebî faaliyetler, devlet büyüklerinin iltifatına mazhar olmuş ve gelişmiştir. Devrin padişahları da, bizzat şiir ve edebiyatla uğraşmış; alim, şair ve edipleri himaye etmişlerdir. Ayrıca padişahlar, ulemanın fikir ve tenkitlerini de ciddiye almışlardır. Bu dönemde yetişen ünlü ve eser sahibi ilim, fikir ve sanat adamlarının çokluğu dikkat çekmektedir.⁶

Katip Çelebi, Fatih'in, Sekkaki'nin Miftâhu'l-'Ulûm'unun okutulmasına dair buyruğu olduğunu kaydeder.⁷ Bu örnek, devrin hükümdarlarının, eğitim-öğretim faaliyetleri ile ne denli yakından ilgilendiklerinin önemli bir göstergesidir.

BU DÖNEMİN BAŞLICA BURSA ALİMLERİ VE ARAP DİLİNE DAİR ESERLERİ

"Bursa Alimleri" kavramı tespit edilirken şu iki kriterden biri göz önünde bulundurulmuştur: Bursa'da doğup büyümüş ve ailece burada yaşamış olmak veya öğrenim ve öğretim hayatının kayda değer bir bölümünü burada geçirmiş olmak. Konu edindiğimiz alimde ise, Arap dili alanında öğretim ve te'lif faaliyetinde bulunmuş olma vasfı esas alınmıştır. Bu çerçevede Bursa'nın yetiştirmiş olduğu veya ilmî faaliyetlerine zemin teşkil ettiği XV. yüzyıl Bursa alimlerinin ilmî ve meslekî kişilikleri ile eserlerini konu alan çalışmanın amacı Bursa'nın ilim tarihindeki yerine mütevazı bir katkıda bulunmaktır.

Sıralamada vefat tarihlerini dikkate alarak ele alacağımız alimlerin başlıcaları şunlardır:

⁵ Mecdi, Mehmed, Terceme-i Şakayik (Şakayik-i Numaniye ve Zeyilleri), İstanbul, 1409/1989, 38, 47; Komisyon, Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, ts., VI, 3096

⁶ ARSLAN, Ahmet Turan, "XVI. YY Osmanlı İlmî Hayatına Bir Bakış", Osmanlı, Komisyon, Ankara, 1999, VIII, 46

⁷ Katip Çelebi, Cihannuma, İstanbul, 1145/1732, 688

A- ŞEMSUDDİN MUHAMMED B. HAMZE EL-FENARÎ “MOLLA FENARÎ” (ö. 834/1431)

Bursa'nın Yenişehir ilçesi civarındaki Fenar köyündendir. İlk tahsilini İznik Medresesi müderrislerinden Alauddin Esved'den yaptıktan sonra Cemaluddin Aksarayî (ö.800/1397)'den okumaya devam etti. Daha sonra Mısır'a giderek Ekmelüddin el-Babertî (ö.786/1384)'den ders okudu. Mısır'da tahsilini tamamladıktan sonra Bursa'ya döndü ve buranın kadılığına atandı. Şakaik müellifinin verdiği bilgiye göre, bir süre sonra Manastır Medresesi'nin müderrisliğini de deruhte etti ve bu iki görevle birlikte Bursa Müftülüğü görevini de yürüttü.⁸

Fenari, döneminin en büyük alimlerindendir. Nitekim İmam Suyutî (ö.911/1505)'nin hocası olan Allame el-Kâfiyeci (ö.879/1474), onu çok överdi. İbn Hacer el-Askalânî(ö.852/1449) ise, Fenari'nin Arap dili ilimlerinde, özellikle de maani ve beyan dallarında otorite olduğunu söyler. Güçlü bir nazım melekesine sahip olup her biri bir ilim dalını içeren 20 adet Arapça manzumesinden söz edilir. Ayrıca Taşköprüzâde (ö.968/1561), İbn Ğânim el-Kudsî'ye yazdığı manzum bir Arapça methiyesine yer vermektedir.⁹

ESERLERİ

Fenari'nin, tefsir, fıkıh, akaid, mantık, tasavvuf ve akli ilimlere dair yüzü aşkın eserinin yanı sıra, Arap dili ile ilgili bazı eserlerinden de söz edilmektedir ki, başlıcaları şunlardır:

1. Esâsu't-Tasrîf

Sarf ilmine dair müstakil ve muhtasar bir eser olup muhtevası itibariyle ; bir mukaddime, birkaç bab ve bir hatimeden oluşmaktadır.¹⁰ Eser, oğlu Muhammedşah Fenari tarafından şerh edilmiştir. Metnin müstakil nüshasının kaydına rastlanmamakla birlikte şerhin Süleymaniye Ktp. Laleli Böl. Nr. 3072'de kayıtlı bir nüshası bulunmaktadır.

⁸ Taşköprüzâde İsamuddin b. Mustafa, eş-Şekâiku'n-Nu'maniyye fi Ulemâi'd – Devleti'l-Osmaniyye, tah. A. Suphi Furat, İstanbul, 1405/1985, 22-27

⁹ Taşköprüzâde, a.g.e., 22-27; Katib Çelebi, Keşfuzzunûn, İstanbul, 1362/1943, I, 161; Bursalı, Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul, 1333, I, 390; Altunso, Abdalbaki, Osmanlı Şeyhulislamları, Ankara, 1972, 2, 3

¹⁰ Keşfuzzunun, I, 74

2. Nahve dair müstakil bir eser

Bu eseri de, oğlu Muhammedşah tarafından şerh edilmiş¹¹, ancak kaydına rastlanmamıştır.

3. Haşiye alâ Şerhi't-Teftâzanî li'l-Miftâh

Belâgata dair olan bu eser, Sa'deddin Teftâzanî'nin Sekkâkî'ye ait Miftâhu'l-Ulûm adlı ünlü esere yazdığı şerhin haşiyesidir. Eser, Süleymaniye Ktp. Laleli Böl. Nr. 2850'de kayıtlıdır.

4. Haşiye 'alâ Şerhi's-Seyyid 'ale'l-Miftâh

Bu eser de belâgata dair olup Seyyid Şerif'in Sekkâkî'ye ait adı geçen esere yazdığı şerhin haşiyesidir. Birer nüshası, Süleymaniye Ktp. Laleli Böl. Nr. 2845 ve 2850'de kayıtlı bulunmaktadır.

5. Haşiye ala'd-Dav'

Eser, Muhammed b. Muhammed el-İsferâî'nin ad-Dav' adlı eseri üzerine kaleme alınan bir haşiyedir.¹²

B-MUHAMMEDŞAH FENARİ (ö. 839/1436)

Molla Fenari'nin oğludur. Son derece zeki olup Mecdi'nin ifadesiyle babasının sahip olduğu ilimleri ondan tahsil ederek çok genç yaşta ihata etmiş ve henüz onyeddi yaşında iken Bursa Sultan Medresesi'nin Müderrisliğine atanmıştır. O zamanki geleneğe uygun olarak, verdiği ilk derse katılan büyük alimler ve çok sayıda öğrenci, önemli konularda sorular sormuşlar; sordukları sorulara yeterli ve doyurucu cevaplar almışlardır. Bu arada, Fahreddin el-Acemî onun muidi –asistanı- olmuştur.¹³

ESERLERİ

Birkaç eser yazmış olup bunlardan Arapçaya dair olanlar, yukarıda açıklandığı üzere, babasının sarfa dair Esasu't-Tasrîf adlı eseri ile nahve dair bir eserine yazdığı şerhlerden ibarettir.¹⁴

¹¹ Taşköprüzade, a.g. e., 22-27; Mecdi, a.g.e, 47-53

¹² Taşköprüzâde, a.g.e., 22-27; Mecdi, a.g.e., 47-53 Keşfuzzunûn, II, 1709, 1766

¹³ Mecdi, a.g.e., 56, 57

¹⁴ Taşköprüzâde, a.g.e., 22-27; Mecdi, a.g.e., 47-53

C- HASAN PAŞA KARA ALAADDİNZÂDE (ö. 841/1437)

Arap dili alimi olarak tanınan bu zat, İznik Medresesi'nin ünlü müderrisi Alaaddin Esved'in büyük oğludur. Çocukluk yıllarını, babasının uzun süre müderrislik yaptığı İznik'te geçirmiştir. Burada babasından nahiv dersleri aldıktan sonra Cemaluddin Aksarâi'ye giderek Molla Fenari ile birlikte bu zattan okumaya devam etmiş ve tahsilini onun aynında tamamlamıştır.

Hayatının büyük bir kısmını müderrislik yaparak ve aralarında Kutbeddin İznikî gibi alimlerin de bulunduğu bir çok talebe yetiştirmekle geçirmiştir. Bursa'da onun adını taşıyan cami ve medrese, burada uzun süre görev yaptığını göstermektedir. Aynı zamanda kadıaskerlik ve vezirlik de yapan bu zata paşa lakabı, Türkmenlerde adet olduğu üzere, babasının büyük oğlu olmasından ötürüdür.¹⁵

ESERLERİ

Daha çok Arap dili alanındaki eserleri ile tanınmış ve bu eserler, Osmanlı medreselerinde çokça okunan eserler arasında yer almıştır.

Bunlardan şu üç eser günümüze kadar gelmiştir:

1. el-İftitâh fi Şerhi'l-Misbâh

Bu, el-Mutarrazî'nin nahivle ilgili ünlü el-Misbâh adlı eserinin şerhidir. Bu şerh üzerine Mustafa Sururi ile Keçi Mehmet Efendi'nin birer haşiyesi bulunmaktadır. Eserin bir çok kütüphanede mevcut yazma nüshalarından şu iki örneğe yer vermek istiyoruz:

Topkapı Müz. Ktp. Nr. 7707/1138; Antalya Ktp. Tekelioğlu Böl. Nr. 538/2

2. Şerhu'l-İzzî

İzzuddîn ez-Zencânî'nin Tasrifu'z-Zencânî diye bilinen ünlü eserinin şerhi olup bir nüshası Süleymaniye Ktp. Carullah Ef. Nr. 2088'de kayıtlıdır.

3. Şerhu Merâhi'l-Ervâh

¹⁵ Keşfuzzunûn , II, 1708; ; Bursalı, a.g.e., I, 271, 272; Mehmed Süreyya, Scill-i Osmanî, (Yayına hazırlayan: AKBAYAR, Nuri. Eski yazıdan aktaran: KAHRAMAN, S.Ali), İstanbul, 1996, II, 117, 118; D.İ.A.; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XVI, 338-339;

Ahmmmed b. Ali b. Mes'ud'un Merâh diye ün yapan eserinin şerhidir. Bu eserin Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa Böl. Nr. 2568'de bulunan nüshasından başka bir çok kütüphanede daha yazma nüshaları mevcuttur.

D- HIZIR BEY B. CELALUDDİN (ö. 863/1459)

Eskişehir'in Sivrihisar ilçesinde doğmuş olup ilk öğrenimini buranın kadısı olan babasından gördükten sonra Bursa'ya gelerek Molla Yegân'dan aklî ve naklî ilimleri tahsil etmiştir. Burada öğrenimini tamamladıktan sonra, bir süre Sivrihisar'da müderrislik yapmış, ardından Fatih'in huzurunda bir Arap alimiyle yaptığı tartışmada üstün gelince padişah, taltifen onu Bursada'ki Sultaniye Medresesi'ne müderris olarak atamıştır. Hızır Bey, bu göreve atandıktan sonra Bursa'daki ilmî çalışmaların odağı haline gelmiş; Hocazâde ve Hayalî gibi iki ünlü talebesinin yardımıyla bir çok şöhret sahibi alim yetiştirmiştir ki, Kestelî, Alauddin Arabî, Hatibzâde ve Muarrifzâde bunlardan bazılarıdır. Öte yandan Hızır Bey, Arap ülkelerine gitmeden Arapça öğrenen alimlerdenidir.

ESERLERİ

Arap diline son derece hakim olup gayet sanatkârane ve güçlü Arapça manzumeler ortaya koymuştur ki, başlıcaları şunlardır:

1. el-Kasîdetu'n-Nuniyye –Cevahiru'l-Akaid-

Kelam meselelerine dair olan bu eser yüzbeş beyitten oluşmaktadır. Aynı zamanda Hızır Bey'in en ünlü eseri olan bu eserin çok sayıdaki terceme ve şerhleri arasında en ünlüleri şunlardır:

a) Öğrencisi Ahmed b. Mustafa el-Hayalî'nin şerhi

Bu esere Hayalî bahsinde değinilecektir.

b) el-Hâfız el-Kebîr Muhammed b. el-Hac Hasen (ö. 1154/1741)'in şerhi

c) Davud al-Karsî(ö.1169/1756)'nin Şerhu'l-Kasîdeti'n-Nîniyyeti't-Tevhîdiyye adlı Arapça şerhi. Çeşitli kütüphaneler(Süleymaniye Ktp. Kasidecizâde, nr.166; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 1177/3 ve British Museum Add. 5987/11)'de mevcut yazma nüshalarının yanı sıra, İstanbul'da 1291 ve 1318 tarihlerinde birer baskısı yapılmıştır. Ayrıca, eserin yapılmış başka baskıları da bulunmaktadır.¹⁶

¹⁶ AKPINAR, Cemil, "Davud-i Karsî", D.İ.A., İstanbul, 1994, IX, 30

Kasîde’i-Nuniyye’nin; Antalya Ktp. Tekelioğlu Böl. Nr. 876/34, 1298 ve Süleymaniye Ktp. Esad Ef. Böl. Nr. 3696 vs.’de nüshaları bulunmaktadır.

2. Ucaletu Leyletin ev Leyleteyn

Fatih’e hitaben bir iki gecede acele ile kaleme alınmış olan kısa bir Nuniye olup bunun, bir önceki kasîdenin ithafnamesi mi yoksa müstakil bir kasîde mi olduğu konusunda ihtilafa düşülmüştür.

3. Kasîde-i Tâiyye

Hezec vezninde mütezzad türünden yedi beyitlik edebî bir kasîde olup Hızır Bey’in şairane duygularını dile getirmektedir.¹⁷

E- ŞEMSÜDDİN AHMED DİNKÖZ (ö..874/1469)

Fatih devri alimlerinden olup Anadolu’nun bazı medreselerinde müderrislik yaptıktan sonra Bursa’da Yıldırım Medrersesi’nde müderris olmuş ve vefat edinceye kadar bu görevine devam etmiştir. Bursa’nın tanınmış müderrislerinden olan Dinkoz, müderrisliği ve eserleri ile buranın ilmî faaliyetlerine önemli katkılarda bulunmuştur.

ESERLERİ

Arap diline dair başlıca eserleri şunlardır:

1. Merâhu’l-Ervâh Şerhi

Sarf ilmine dair ünlü Merâh metnine yazılmış bir şerh olup basılmış ve medrese öğrencileri arasında ün yapmıştır. Katip Çelebi, Şerhin muteber ve faydalı bir eser olduğunu kaydetmiştir.¹⁸ Pek çok kütüphanedeki yazma nüshalarının yanı sıra, basma bir nüshası Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp. Nr. 492.75’de kayıtlıdır. Bu şerhe bir haşiye de yazılmış olup Köprülü Ktp., III, 642’de kayıtlıdır.

¹⁷ Taşköprüzâde, a.g.e, 91-94; Bursalı, a.g.e., I, 290; İ.A., V/1, 471; D.İ.A., İstanbul, 1998, XVII, 413, 414

¹⁸ Keşfuzzunûn, II, 1651

2. Maksûd Şerhi

Bu da sarfa dair bir eser olup Şakayık mütercimi Mehmed Mecdî, her iki şerhin de inceliklerle dolu çok faydalı eserler olduğunu söylemiştir.¹⁹

3. Risaletu Binâi'l-Ef'al

Bu eser de sarfa dair bir risale olup bir nüshası Köprülü Ktp., III, 651/4,6 ve 653/3'de kayıtlıdır. Kaynaklarda, meşhur Bina kitabından farkları olup olmadığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

F- ŞEMSUDDÎN AHMED HAYALÎ (ö. 875/1470)

İznik'li olup Kâdı Musa'nın oğludur. İlk tahsilini babasının yanında yapmış, daha sonra Alauddin Ali et-Tusî ve o sırada Bursa Sultaniye Medresesi müderrisi bulunan Hızır Bey'e öğrenci olmuştur. Hızır Bey'den icazet aldıktan sonra kendisine müderris olmuş, ayrıca bazı medreselerde ders okutmuştur. Bir süre sonra Fatih tarafından, Hatibzâde'nin vefatıyla boşalan İznik Orhan Gazi Medresesi Müderrisliğine atanmıştır. Hayalî, kısa zamanda ilimdeki üstünlüğünü kabul ettirmiş, ancak henüz otuz üç yaşında iken vefat etmiştir. Vefatı üzerine Muslihuddin Mustafa Hocasâde'nin: "Şimdi rahat uyurum" demesi, Hayalî'nin ona olan üstünlüğünü itiraf ettiğini göstermektedir.²⁰

ESERLERİ

Fıkıh usulü, tefsir ve kelama dair yazdığı eserlerin yanısıra Arap diliyle ilgili eserleri şunlardır:

1. Şerhu'l-Kasîdeti'n-Nuniyye

Hızır Bey'in Kasîde-i Nuniyye'sine yazılan şerhlerin en ünlüsüdür. Bu şerhin pek çok kütüphanede nüshaları bulunmakta olup örnek olarak Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan Böl. Nr. 297 ve Köprülü Ktp., II, 1587/5'de kayıtlı nüshaları zikredebiliriz. Ayrıca bu şerhe Muhammed Emin b. Şeyh Muhammed el-Üsküdarî (ö.1151/1738) tarafından bir haşiye yazılmıştır.²¹

¹⁹ Taşköprüzâde, a.g.e., 231; Mecdî, a.g.e., 229; Keşfuzzunûn, II, 1709, 1766; Bursalı, a.g.e., I, 305; Mehmed Süreyya, a.g.e., V, 1577; Baltacı, a.g.e., 543

²⁰ Taşköprüzâde, a.g.e., 185-187; Mecdî, a.g.e., 158 vd. ; M. Süreyya, a.g.e., II, 656; Bursalı, a.g.e., I, 291; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, Ankara, 1947, II, 658; D.İ.A., İstanbul, 1998, XVII, 3-5; Baltacı, a.g.e., 327

²¹ Keşfuzzunûn, II, 1348

2. Ta'likât 'ale'l-Mutavvel

Teftazânî'nin Telhîs'e yazmış olduğu Muevvel adlı ünlü şerhe düşülen taliklerden ibaret olan bu eserin bir nüshası Atıf Ef. Ktp. Nr. 2313'de kayıtlıdır.

3. Değişik Arapça Şiirler

Arapça şiirlerinin Türkçe ve Farsça şiirlerinden üstün olduğu ifade edilmiştir.

4. Kasîde-i Nuniyye Şerhi içerisinde Fatih'e hitaben kaleme aldığı medhiye mahiyetindeki manzume

G- FENARİZÂDE HASAN ÇELEBİ (ö.891/1486)

Muhammedşah Fenari'nin oğludur. Babasının vefat tarihi olan 840/1436 yılında Bursa'da doğmuştur. Tahsilini, Bursa Sultaniye Medresesi'nde Fahreddin-i Acemî (ö./), Alaüddin Ali et-Tûsî (ö.886/1480) ve Molla Hüsrev (ö.885/1480) gibi tanınmış alimlerin yanında yapmıştır. Edirne Halebiye Medresesi'ne müderris olarak atandıktan sonra, Arapçaya olan aşırı ilgisinden dolayı, İbn-i Hişâm (ö.761/1360)'ın nahiv ilmine dair Muğnillebîb adlı ünlü eserini, ismini duyduğu Fas'lı bir alimden detaylıca okumak istemiş, bu maksatla padişahın izin almak suretiyle müderrisliği bırakmış, Mısır'a giderek adı geçen eseri bu zattan okumuş ve bu konuda kendisinden icazet almıştır. Ayrıca, eseri kendi el yazısıyla istinsah ederek Fatih'e takdim etmiş ve takdirini kazanmıştır. Nitekim bu nedenle Fatih onu, İznik Orhan Gazi Medresesi Müderrisliği'ne atamıştır. Bir süre semâniye medreselerinden birinde de müderrislik yaptıktan sonra II. Bayezid zamanında emekliye ayrılarak Bursa'ya yerleşmiş ve burada vefat etmiştir.

Hasan Çelebi Arap dili grameri ve belâgatı, kelam, fıkıh usulü ve akli ilimlerde temayüz etmiş, ilmi üstünlüğü nedeniyle genç yaşta müderris olmuştur.

ESERLERİ

Arap dili, mantık, kelam, tefsir, fıkıh ve fıkıh usulü konularında değerli ilmî eserler yazmıştır. Bunlardan Arap diline dair olanlar şunlardır:

1. Hâşiye 'ale'l-Mutavvel

Katib Çelebi'nin, tam ve faydalarla dolu bir eser olarak nitelediği bu eserinden dolayı el-Muhaşşî diye anılmıştır.²²

²² Taşköprüzâde, a.g.e., 185-187; Keşfuzzunûn, I, 474; Mecdî, a.g.e., 204-206; Bursalı, a.g.e., I, 272 ; M. Süreyya, a.g.e., II, 616; Baltacı, a.g.e., 385

Eser, Sa'ddüdin Teftâzânî'nin, Telhisu'l-Miftâh'a yazdığı el-Mutavvel adlı şerhin haşiyesidir. Bunun büyük, orta ve küçük olmak üzere üç versiyonundan söz edilmektedir. Süleymaniye Ktp. Damat İbrahim Paşa. Böl. Nr. 995'de kayıtlı müellif hattı nüsha, büyüklerinden biri olarak düşünülmektedir. Bu nüsha, 1270, 1276 ve 1309 tarihlerinde basılmıştır. Değişik yazma nüshaları kütüphanelerde mevcut olup birer nüshası, zmir Milli Ktp., II, 398/5, 527 ve Köprülü Ktp., III, 494, 496 numarada kayıtlıdır.

Eser üzerinde ayrıca bir ihtisar çalışması yapılmış ve Suyutî (ö.911/1505), hem eserden hem de müellifinden övgü ile söz etmiştir.²³

2. Haşiyeye 'ale'l-Muhtasar fi'l-Maanî

Yine Teftâzânî'nin Telhisu'l-Miftâh'a, Muhtasaru'l-Maanî adıyla yazdığı şerh üzerine yazılmış bir haşiyedir. Bayezid Devlet Ktp. Veliyüddin Ef. Nr. 2757 ve Ragıp Paşa, Nr. 1253'te kayıtlı birer nüshası bulunmaktadır.

3. Risâle fi Beyani'l-Hâsılı bi'l-Masdar

Arapça mastar konusunun ele alındığı bu eserin bir nüshası Elmalı İlçe Halk Ktp. Nr. 2548/6, vr. 49a-50b'de bulunmaktadır.²⁴

4. Haşiyeye alâ Haşiyeti'l-'İsâm ale'l-Fevâidi'd-Diyaiyye

İssamüddin el-İsferâinî'nin Molla Cami'ye ait el-Kâfiye şerhine yazdığı haşiyenin haşiyesidir. Bu eserin bir nüshası, Ankara İlahiyat Fakültesi Ktp. Nr. 6040/492.7'de kayıtlıdır.

5. Risâle fi'l-Edeb

Bu eserin bir nüshası, Giresun 28 Hk. 3581/13/808'de kayıtlıdır.

6. Haşiyeye ala şerhi's-Seyyid ale'l-Miftâh

Bu eser, Seyyid Şerif'in, Sekkâkî'ye ait Miftâhu'l-'Ulûm adlı esere yazdığı şerhin haşiyesidir. Bu haşiyenin birer nüshası, Topkapı Müz. Ktp. Nr. 8090 A. 1656 ve 8091 A. 1647'de kayıtlıdır.

7. Haşiyeye ala Şerhi Ebyâti'l-Mutevvasıt

es-Seyyid Ruknuddîn el-Hasen b.Muhammed b.Şerefşah el-'Alevî el-Usturabâdî (ö.715/1314)'nin el-Mutevvasıt adlı eserinin²⁵ beyitlerine yazılmış

²³ D.İ.A., İstanbul, 1997, XVI, 313,314

²⁴ Mecdî, a.g.e., 205 vd.; Baltacı, a.g.e., 385; D.İ.A., İstanbul, 1997, XVI, 314, 315

olan Őerhin haŐiyesi olup bir nűshası, Adana İl Halk Ktp. Nr. 808/256'da kayıtlıdır.

H- MUSLİHUDDİN MUSTAFA HOCAZÂDE (Ö. 893/1488)

Bursalı olup babası Bursa tűccarlarında Hoca Yusűf'tur. Hocazâde diye ũn yapması da bundan dolayıcıdır. Tahsilini Bursa'da Kâdı Ayanlogođlu'dan usul ve belâgat okuyarak tamamlamıŐ ve ardından Hızır Bey'e muid olmuŐtur. Bir sűre sonra II. Murad, önce onu Kestel kadılıđına, ardından da Eseye Medresesi Műderrisliđi'ne atamıŐtır. Hocazâde, Bursa'nın yetiŐtirdiđi en bűyűk alimlerdenidir. Nitekim Fatih, padiŐah olunca İstanbul'a gidip hocası olmuŐtur. Daha sonra sırayla Bursa sultan Medresesi ve İznik Orhan Gazi Medresesi'nde műderris olmuŐ, II. Bayezid'in PadiŐahlıđı zamanında ise tekrar Sultan Medresesi Műderrisliđi'ne atanmıŐ, ilave olarak Bursa Műftűlűđű'nű de deruhte etmiŐ ve bu görevde iken Bursa'da vefat etmiŐtir.²⁶

ESERLERİ

Hocazâde'nin Arap diline dair olarak tespit edilebilen başlıca eseri;

Őerhű İzzî ve HavaŐihi adlı eseridir.

Eser, İzzî adlı ũnlű sarf metnine yazdığı kıymetli bir Őerh ve bir takım haŐiyelerden ibaret olup uzun sűre medreselerde ders kitabı olarak okutulduğu anlaŐılmaktadır. Hocazâde bu eseri, Fatih'e İzzî'yi okuturken kaleme almıŐtır.²⁷

I- YUSUF B. HűSEYİN KİRMASŦİ (ö.900/1495)

Bursa'nın en ũnlű alimlerinden Hocazâde'nin đrencisi olması hasebiyle Bursa ilim muhitinde yetiŐmiŐ önemli ilmű Őahsiyetlerden biridir. Bazı medreselerde műderrislik yaptıktan sonra, önce Bursa'da, daha sonra ise İstanbul'da kâdılık görevinde bulunmuŐ ve orada vefat etmiŐtir.²⁸

²⁵ Riyadűzâde, 'Abdullatűf b. Muhammed, Esmâu'l-Kutub el-Mutemmim li KeŐfűzunun, tah. Muhammed et-Tűncű, nŐr. Mektebetu'l-Hancı, Mısıır, ts., 275

²⁶ TaŐkprűzâde, a.g.e., 126 vd.; Mecdű, a.g.e., 145-153; Bursalı, a.g.e., I, 293, 294; Baltacı, a.g.e., 492, 493

²⁷ Mecdi, a.g.e., 148; KeŐfűzunun, II, 1139

²⁸ TaŐkprűzâde, a.g.e., 207,208; Mecdű, a.g.e., 224; Bursalı, a.g.e., II, 53, 54; ; M. Sűreyya a.g.e., V, 1692; Baltacı, a.g.e., 120, 103

ESERLERİ

Kirmastî, Arap dili ilimlerinde büyük vukuf sahibi olmuş ve bu alanda şu eserleri ortaya koymuştur:

1. Mutavvel Haşiyesi

Teftazânî'nin, Telhisu'l-Miftâh'a yazdığı Mütavvel adlı ünlü şerhine yazılan bir haşiyeye olup bir nüshası, Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa Böl. Nr. 2193'te kayıtlıdır.

2. Hâşiyeye 'alâ Hâşiyeti's-Seyyid 'ale'l-Mutavvel

Seyyid Şerif'in, Teftazânî'ye ait el-Mutavvel adlı şerh üzerindeki haşiyesine yazılmış bir haşiyedir. Bir nüshası, Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa Böl. Nr. 529'da kayıtlıdır.

3. et-Tebyîn fi'l-Maânî ve'l-Beyân

Belâgate dair müstakil bir eser olup muhtevası itibariyle bir mukaddime, iki fen-maani vebeyan ilimleri-ve bir hatimeden oluşmaktadır. Müellif daha sonra esere et-Tibyan adıyla bir şerh yazdıktan sonra el-Muntahab adıyla bu kez hulasa etmiştir.²⁹ Bu eserin bir nüshası Süleymaniye Ktp. Laleli Böl. Nr. 2780'de kayıtlıdır.

4. el-Beyân (et-Tibyân) fi Şerhi't-Tebyîn

Müellifin, bir önceki eserine yazdığı şerh olup müellif hattı olan nüshası, Süleymaniye Ktp. Esad Ef. Böl. Nr. 2987'de bulunmaktadır. Ayrıca birer nüshası, Topkapı Müz. Ktp. Nr. 8159 A. 1701 ve Süleymaniye Ktp. Laleli Böl. Nr.2857'de kayıtlıdır.

5. el-Muntahab mina'l-Maânî

Müellifin, et-Tebyîn adlı eserinin ihtisarı olup Topkapı Müz. Ktp., Nr. 8160 A. 1705 ve Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa Böl. Nr. 2283'te kayıtlı birer nüshası bulunmaktadır.

6. el-Muhtâr fi'l-Maanî ve'l-Beyân

Belâgata dair bir eser olup Süleymaniye Ktp., Hamidiye Böl., Nr. 617'de birden fazla nüshası ile Topkapı Müz. Ktp. Nr. 8162 A. 1686'da kayıtlı bir nüshası bulunmaktadır.

²⁹ Keşfuzzunun, I, 348

7. Hâşiyetu Şerhi'l-Miftâh

Sekkâkî'nin el-Miftâh'ına Seyyid Şerif'in yazdığı şerhin baş kısımlarına yazılmış olan bir haşiyedir.³⁰

8. Haşiyetu'l-Muhtasar

Teftâzânî'nin, Telhîs'e yazdığı ünlü Muhtasar adlı şerhin haşiyesidir.³¹

8. Risâle fi'l-Kavâidi'l-Beyâniyye

Belâgat konularından beyan ilmine dair bir risale olup bir nüshası, Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi Böl. Nr. 1794'de kayıtlıdır.

Kirmasti'nin tespit edilebilen bu eserlerinin tamamının Arap dili belâgatine dair olması ve biri hariç, hepsinin günümüze kadar gelmiş bulunması, onun bu alandaki ağırlıklı yerinin önemli göstergesidir.

İ- AHMET PAŞA B. VELİYUDDİN EL-HUSEYNÎ(ö. 902/1497)

Tahsilini tamamladıktan sonra Bursa'da Sultan Medresesi Müderrisliği'ne atanmıştır. Daha sonra Fatih'in özel hocası, yakın arkadaşı ve veziri olmuştur. Bir süre sonra Bursa'ya ikinci gelişinde Orhan Gazi ve Muradiye Medreseleri Mütevelliliği'ne, ardından da Bursa Sancak Beyliği'ne getirilmiştir. Bursalı olarak tanınması, hayatını Bursa'da geçirmesi ve burada vefat etmesine bağlanmaktadır.

Büyük bir şair olduğu için Şeyhî (ö.834/1431) ve onun gibi devrin bir çok ünlü şairi, onun meclisinde toplanırlardı. Muasırları, onu "Rum Sultanuşuarâ'sı", yani Anadolu şairlerinin sultanı sayarlardı. Arap ve Fars edebiyatını çok iyi bilen ve o ölçüde de edebi kültüre sahip bir şair idi.³²

ESERLERİ

Arap diline olan derin vukufunu gösteren eserleri şiirlerinden ibarettir ki, başlıcaları şunlardır:

1. Divanının Ayasofya, Nr. 2875'te kayıtlı nüshasında dokuz ayrı parçadan oluşan ve toplam altmışbeş beyit olan Arapça şiirler.

³⁰ a.es. II, 1766; Bursalı, a.g.e. II, 53

³¹ Keşfuzzunun, I, 476

³² Taşköprüzâde, a.g.e., 200-202; İ.A., I, 187-192

2. Hızır Bey'in ünlü müstezadına nazire olarak tâiye türünden mükemmel bir müstezad kasîde. Bu kasîde, çok ünlü olup hem konu ile ilgili kaynaklarda hem de divanının bazı nüshalarında mevcuttur.³³

J- ALAÜDDİN ALİ FENARİ (ö. 903/1497)

Molla Fenari'nin oğlu Yusuf Bali'nin oğlu olup Bursa'da doğmuştur. Küçük yaşta Herat, Semerkant ve Buhara'ya giderek tanınmış hocalardan ders görmüş ve buralarda bir süre müderrislik yapmıştır. Fatih döneminin ilk yıllarında Bursa'ya dönerek burada önce Manastır, ardından da II. Murad Medresesi Müderrisliği'ne atanmıştır. Müderrislikteki başarısından dolayı, önce Bursa kadılığına, daha sonra da kadıaskerliğine getirilmiştir. Ancak kadılığı süresince de ders okutmaya devam etmiş ve bunu hiç aksatmamıştır. Çok yönlü bir alim olup özellikle Arap dili ve belâgatı alanında otorite kabul edilmiştir.³⁴

ESERLERİ

Arap diline dair eseleri şunlardır:

1. el- Vâfiye Şerhu'l-Kâfiye

Bu, İbnu'l-Hâcib'in ünlü Kâfiye'si üzerine yazılmış bir şerhtir. Afyon Gedik Ahmet Paşa Ktp. Nr. 18290, 18291, 18292'de birer nüshası bulunmaktadır.

2. Haşiye alâ Şerhi's-Seyyid ale'l-Miftâh

Sekkâki'nin el-Miftâh'ına Seyyid Şerif'in yazdığı şerh üzerine yazılmış bir haşiyedir.³⁵

K- MUHAMMED B. MUSTAFA HACI HASANZÂDE (ö. 911/1505)

İlk tahsilinden sonra Molla Yegân'ın yanında kalmış, ardından bir iki yerde yaptığı kısa süreli müderrislikten sonra Fatih, veziri Mahmut Paşa'nın, bu zat hakkındaki övücü sözleri üzerine onu, babası Sultan II. Murad'ın Bursa'daki medresesine müderris olarak atamıştır. Bir süre sonra ise Fatih tarafından Bursa

³³ Taşköprüzâde, a.g.e., 201; Mecdî, 216; Baltacı, a.g.e., 143 vd.; D.İ.A., İstanbul, 1989, II, 111, 112

³⁴ Taşköprüzâde, a.g.e., 181, 185; M. Süreyya, a.g.e., I, 230; Bursalı, a.g.e., I, 354,355; Altunsu, a.g.e., 23; D.İ.A., İstanbul, 1995, XII, 337

³⁵ Keşfuzzunûn, II, 1371, 1767; Baltacı, a.g.e., 295, 506, 507

kadılığına getirilmiştir. Bu zat, II. Bayezid zamanında Rumeli Kadıaskeri iken vefat etmiştir.³⁶

ESERLERİ

Aklî ve şer'î ilimlerde derin vukuf sahibi olup Arap diline dair olarak şu iki eserinden söz edilmektedir:³⁷

1. Mîzânu't-Tasrîf

Konuyla ilgili kaynakların tamamında yer verilen eser, sarf ilmine dair olup günümüze kadar geldiğine dair bir bilgi tespit edilememiştir.

2. Garâib-i luğât

Mecdî, bu eser hakkında: “Duydum ki, padişahın emriyle Garaib_luğât adında kapsamlı ve faydalı bir eser yazmaya başladı. Ancak ömrü wefa etmeyip eser natemam -eksik- kaldı” der.³⁸

L- SA'DÎ ÇELEBİ B. TACİ BEY (Ö. 922/1516)

Devrinin, Kâdızâde gibi ünlü alimlerinden tahsilini tamamlayıp tam bir takdir ve kabule mazhar olduktan sonra müderris olabileceğini kanıtlamış ve Bursa'da I. Sultan Murad Medresesi'ne müderris olarak atanmıştır. Diğer ilimlerin yanı sıra, özellikle Arap dili ilimlerinde büyük ihata sahibi olmuştur.³⁹

ESERLERİ

Arapça, Farça ve Türkçe şiirler yazan bir şair olup Arap dili ile ilgili eserleri şunlardır:

1. Haşiye alâ Haşiyeti's-Seyyid ale'l-Mutavvel⁴⁰

Bu eser, Seyyid Şerif'in Teftâzânî'ye ait el-Mutavvel adlı şerhe yazdığı haşiye üzerine yazılmış bir haşiyedir. Topkapı Müz. Ktp. Nr. 8126 A. 1729'da kayıtlı bir nüshası bulunmaktadır.

³⁶ Taşköprüzâde, a.g.e., 158; Bursalı, a.g.e., I, 273,274

³⁷ Keşfuzzunun, II, 1918; Bursalı, a.g.e. I, 273, 274; D.İ.A., İstanbul, 1996, XIV, 503, 504

³⁸ Mecdî, a.g.e., 180

³⁹ Taşköprüzade, a.g.e., 325, 326; Mecdî, .a.g.e., 337, 338 ; Bursalı, a.g.e., I, 263; M. Süreyya, a.g.e., V, 1424; Baltacı, a.g.e., 354

⁴⁰ Keşfuzzunûn, II, 1765

2. Arapça Kasideler

Taşköprüzâde'ye göre bu kasideler, Arapların yetiştirdikleri ünlü fasahat erbabının kasidelerinden farksızdır.⁴¹

3. Gayet belîğ olarak kaleme alınmış değişik Arapça edebi metinler. Örneğin, bunlardan Hayru'l-Ahlâm, makame tarzında yazılmış bir edebi eserdir. Süleymaniye Ktp. Esad Ef. Böl. Nr. 2580 ve Topkapı Müz. Nr. 8342 A. 1042'de kayıtlı birer nüshası bulunmaktadır.

4. Seyyid Şerif'in el-Miftâh şerhine yazılmış bir haşiye⁴²

5. Akâid'i-Nesefiye'nin Arapça belîğ ve güzel bir nazmı⁴³

6. Manzum Müennesât-i Semâiyye⁴⁴

Son üç eserin günümüze kadar geldiğine dair bir bilgi tespit edilememiştir.

⁴¹ Taşköprüzâde, a.g.e., 325, 326

⁴² Keşfuzzunun, II, 1765; Mecdî, a.g.e.,338; Bursalı, a.g.e., I, 363

⁴³ Mecdî, a.g.e.,338; Bursalı, a.g.e., I, 363

⁴⁴ Mecdî, a.g.e.,338; Bursalı, a.g.e., I, 363

SONUÇ

Bu çalışmada varılan sonuçlar özet olarak şöyle değerlendirilebilir:

1. XV. yüzyıl ile sınırlı tuttuğumuz “Bursa Alimlerinin Arap Diline Katkıları” konusunun, yüzyıllara göre ele alınmaya devam etmesi gerekmektedir. Böylece konu, tarihi süreç itibariyle bir bütün olarak ortaya konulmuş ve Bursa'nın bu alanda oynadığı rolün çerçevesi belirlenmiş olacaktır. Aksi halde konunun büyük ölçüde eksik kalması kaçınılmaz hale gelecektir. Bu mahzuru gidermek amacıyla konu, tarafımızdan yüzyıllara göre işlenmeye devam edilecektir.

2. Osmanlı medrese geleneği çerçevesinde, bu yüzyılda yaşayan Bursa alimlerinin Arapçaya büyük önem verdikleri, bu alandaki faaliyetlerinin, müderrislik ve te'lif şeklinde olduğu görülmektedir.

3. Söz konusu alimler, çoğunlukla bu muhitin medreselerinde yetişmekle birlikte, başta Mısır olmak üzere, Arap ülkelerine veya İran ve Orta Asya'ya gidip tahsillerini buralarda tamamlayanlar da olmuştur.

4. Arap dili öğretimi için seçilen eserler, büyük ölçüde aynı kalmış gözükmektedir. Örneğin, sarftan İzzî ve Merâh, nahivden İbnu'l-Hâcib'in el-Kâfiye'si, belâgattan ise Sekkâkî'nin Miftâhu'l-Ulûm'u ve Hatîb Kazvî'nin Telhîs'ine yazılan şerhler, başlıca ders kitapları olarak karşımıza çıkmaktadır.

5. Bu durum, dönemin Arap dili alimlerinin te'lif çalışmalarına da neredeyse aynen yansımış bulunmaktadır. Bu nedenle, müstakil metin çalışmaları yerine, daha çok ya adı geçen metinlere dair şerhler yazılmış veya daha önce Tefâtânî ve Seyyid Şerif gibi ünlü şarihlerin aynı metinlere yazdıkları şerhler üzerine haşiyeler kaleme alınmıştır. Nitekim bu yüzden bazı alimler, “Muhaşşî” veya belli bir kitabın; mesela, “Mutavvel Muhaşşisi” gibi unvanlarla anılır olmuşlardır. Bazı çalışmalar ise, haşiyenin haşiyesi şeklinde olmuştur.

6. Bununla birlikte Molla Fenarî'nin sarf ve nahve dair, Kirmastî'nin de belâgata ilişkin müstakil eserleri gibi istisnalar da yok değildir. Ayrıca, Hızır Bey, Hayâlî, Ahmet Paşa ve Sa'dî Çelebi'de görüldüğü üzere, nesir ve nazım türünden, edebî değeri haiz bazı örneklerle de rastlanabilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmed b. Ali b. Mes'ûd, Merâhu'l-Ervâh, yy, ts.
- AKPINAR, Cemil, "Davud-i Karsî", D.İ.A., İstanbul, 1994
- ALTUNSU, Abdalbaki, Osmanlı Şeyhulislamı, Ankara, 1972
- AKGÜNDÜZ, Hasan, Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi, İstanbul, 1997
- ARSLAN, Ahmaet Turan, "XVI. YY Osmanlı İlmî Hayatına Bir Bakış", Osmanlı, Komisyon (I-XII), Ankara, 1999
- BALTACI, Cahid, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İstanbul, 1976
- BURSALI, Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul, 1333
- D.İ.A.; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1995, 1997
- ERGİN, Osman, Türk Maarif Tarihi, İstanbul, 1977
- İ.A.; İslam Ansiklopedisi, MEB Yayınları, İstanbul, 1979
- İzmir Milli Kütüphanesi Yazma Eserler Katalogu, (Hazırlayan: YARDIM, Ali), (I-III), İzmir, 1997
- KATİB ÇELEBİ, Keşfuzzunûn, istanbul, 1362/1943; Cihannuma, İstanbul, 1145/1732
- KOMİSYON, el-Muncid fi'l-A'lâm, Beyrut, 1973
- KOMİSYON, Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, ts.
- Köprülü Kütüphanesi Yazmalar Katalogu, (Hazırlayanlar: ŞEŞEN, Ramazan, İZGİ, Cevat, AKPINAR, Cemil. Takdim eden: İHSANOĞLU, Ekmeleddin), (I-III), İstanbul, 1406/1986
- MECDİ MEHMED, Terceme-i Şakâik (Şakâik-i Nu'maniyye ve Zeyilleri), İstanbul, 1409/1989
- MEHMED SÜREYYA, Sicill-i Osmanî, (Yayına hazırlayan: AKBAYAR, Nuri. Eski yazıdan aktaran: KAHRAMAN, S.Ali), İstanbul, 1996
- RİYADÎZÂDE, 'Abdullatîf b. Muhammed, Esmâu'l-Kutub el-Mutemmim li Keşfizunun, tah. Muhammed et-Tûncî, nşr. Mektebetu'l-Hanci, Mısır, ts
- TAŞKÖPRÜZÂDE, Isamuddin Ahmed b. Mustafa, Şakâik-i Nu'maniyye (Tah. Ahmet Suphi Furat), İstanbul, 1405
- Topkapı Sarayı Müzesi Arapça Yazma Eserler Katalogu, (Hazırlayan: KARATAY, Fehmi Erdem), I-IV, İst. 1969
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, Ankara, 1947